ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

Втрата моральних орієнтирів під час війни: як змінюються цінності людини та що відбувається із суспільством?

Захарчук Валентина · 16.11.2026

Війна змінює не лише кордони, політичні системи й повсякденний уклад життя. Вона змінює людські уявлення про добро і зло, справедливість, відповідальність, гідність та людяність. Чому в умовах війни одні люди стають чуйнішими, а інші втрачають здатність співпереживати? Чи справді суспільство переживає моральну кризу і чи можливо зберегти власні цінності, коли звичний світ руйнується?

Війна як випробування людської сутності

Мирне життя створює відносно зрозумілу систему координат. Ми маємо уявлення про те, що правильно, а що неприпустимо, як слід поводитися з іншими людьми, чому потрібно дотримуватися законів, поважати чужу гідність, виконувати обіцянки та

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

відповідати за власні вчинки. Ці принципи формуються роками під впливом родини, освіти, культури, суспільства й особистого досвіду.

Однак війна змінює умови, у яких людина ухвалює рішення. Те, що раніше здавалося безумовним, починає піддаватися сумніву. Те, що в мирний час сприймалося як виняткова обставина, стає частиною повсякденності. Страх, небезпека, втрати, боротьба за виживання та постійна невизначеність змушують переосмислювати власні переконання.

Україна переживає цей процес особливо гостро. Повномасштабна російська агресія стала не лише боротьбою за територіальну цілісність і державну незалежність, а й масштабним випробуванням суспільної моралі. Щодня ми бачимо приклади самопожертви, мужності, взаємодопомоги та неймовірної людської солідарності. Водночас стикаємося з корупцією, зловживаннями, маніпуляціями, байдужістю, нетерпимістю, соціальною несправедливістю та конфліктами між людьми.

Виникає непросте запитання: чи не втрачаємо ми поступово ті моральні орієнтири, які повинні залишатися незмінними навіть у найскладніші часи?

Щоб відповісти на нього, необхідно розмежувати два процеси: переоцінку цінностей і втрату моральних принципів. Вони можуть відбуватися одночасно, але не є тотожними.

Що таке моральні орієнтири і чому вони важливі?

Моральні орієнтири — це система внутрішніх переконань, принципів і норм, за допомогою яких людина оцінює власні вчинки та поведінку інших, визначає межі допустимого й ухвалює рішення.

До основних моральних цінностей належать:

- **Гідність** — визнання безумовної цінності кожної людини.
- **Чесність** — правдивість, відмова від обману та маніпуляцій.
- **Справедливість** — прагнення до рівного ставлення, дотримання прав і відповідальності.
- **Відповідальність** — усвідомлення наслідків власних рішень та вчинків.
- **Людяність** — повага до життя, здатність співчувати й допомагати.
- **Свобода** — можливість самостійно обирати життєвий шлях із повагою до прав інших.
- **Солідарність** — готовність підтримувати інших і відчувати відповідальність за спільноту.

Ці цінності не існують окремо від повсякденного життя. Вони проявляються в тому, як людина ставиться до слабшого, чи здатна визнавати власні помилки, чи дотримується домовленостей, як реагує на чужий біль і чи готова захищати справедливість, навіть коли це не приносить особистої вигоди.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

Моральні орієнтири виконують важливу суспільну функцію: створюють основу довіри між людьми. Саме завдяки їм ми можемо співпрацювати, виховувати дітей, розвивати громади, будувати державні інституції та розраховувати на дотримання спільних правил.

Коли ця система слабшає, суспільство ризикує втратити не лише моральну єдність, а й здатність ефективно взаємодіяти.

Переоцінка цінностей: що війна змінює в людині?

Переоцінка цінностей — природний процес перегляду життєвих пріоритетів, переконань і уявлень про важливе. Вона може відбуватися внаслідок особистих криз, втрат, серйозних життєвих змін, а також суспільних потрясінь.

Війна прискорює цей процес, оскільки ставить людину перед обставинами, у яких звичні матеріальні, соціальні та професійні орієнтири втрачають колишнє значення.

Те, що вчора здавалося головним, сьогодні може відійти на другий план. Кар’єрні досягнення, дорогі речі, суспільне визнання, престижна посада чи матеріальний добробут уже не завжди сприймаються як визначальні показники успіху.

Натомість зростає значення родини, здоров’я, безпеки, свободи, можливості бути поруч із близькими, зберігати людську гідність і мати право самостійно визначати власне майбутнє.

Ці зміни підтверджують і українські соціологічні дослідження.

11 листопада 2026 року Інститут соціології НАН України спільно з Ініціативною групою «Першого грудня» оприлюднив результати всеукраїнського дослідження «Цінності українців під час війни».

Серед найважливіших життєвих завдань респонденти назвали турботу про матеріальне благополуччя родини (50,7%), збереження власного життя і здоров’я (43,6%), захист незалежності та свободи країни (38,7%). Водночас 49,4% опитаних поєднують турботу про себе й родину з відповідальністю за суспільство та країну.

Особливої уваги заслуговує ще один результат: 49,9% респондентів визначили моральність передусім як перебування у згоді із власною совістю, а 25,2% — як допомогу іншим. Майже половина опитаних (45,7%) вважає, що в країні взагалі немає моральних авторитетів. Лише 5,9% беззаперечно довіряють власним моральним авторитетам.

Ці результати демонструють складність сучасного ціннісного стану українського суспільства. З одного боку, зберігається орієнтація на родину, допомогу, свободу та суспільну відповідальність. З іншого — помітним є дефіцит людей, яким громадяни готові беззастережно довіряти як моральним прикладам.

Важливо: ці показники не доводять загального занепаду моралі. Вони свідчать про складну трансформацію ціннісних орієнтацій, у якій особисті потреби, суспільна

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

відповідальність і запит на справедливість співіснують та іноді вступають у суперечність.

Чому під час війни одні люди стають людянішими, а інші — байдужішими?

Це одна з найскладніших особливостей людської поведінки в умовах тривалої небезпеки.

Ми спостерігаємо, як незнайомі люди об’єднуються заради порятунку інших, як волонтери віддають власний час і ресурси, як громади допомагають переселенцям, як люди підтримують військових і родини загиблих. Водночас можемо помічати зростання агресивності, егоїзму, нетерпимості та небажання зважати на потреби інших.

Чому так відбувається?

По-перше, небезпека загострює почуття відповідальності.

Коли людина усвідомлює крихкість життя, вона часто починає інакше оцінювати власні можливості та обов’язки. Чуже горе перестає бути абстрактною інформацією. Зростає готовність допомагати, підтримувати, захищати.

По-друге, тривалий стрес може звужувати емоційні можливості.

Постійне психологічне напруження, страх, втрати й виснаження іноді призводять до емоційного притуплення. Людина починає обмежувати співпереживання, уникає чужих проблем, стає дратівливою або замкнутою.

Це не обов’язково свідчить про моральну деградацію. Іноді так проявляється психологічний захист, який допомагає витримувати надмірне навантаження.

По-третє, війна посилює протиставлення «своїх» і «чужих».

В умовах екзистенційної загрози належність до спільноти стає особливо важливою. Вона допомагає об’єднуватися, захищати одне одного та діяти спільно.

Проте надмірне протиставлення може перерости в нетерпимість до людей, які мають інший досвід, погляди чи життєві обставини. Тоді солідарність усередині власної групи супроводжується знеціненням тих, кого сприймають як чужих.

По-четверте, змінюється уявлення про справедливість.

Люди, які пережили втрати, вимушене переселення, окупацію, поранення або тривалу розлуку з рідними, можуть гостріше реагувати на несправедливість.

Особливо болісними стають ситуації, коли одні несуть надзвичайно високу ціну за свободу країни, а інші демонструють безвідповідальність, користуються чужою жертовністю або намагаються отримати особисту вигоду з війни.

Це породжує не лише гнів, а й кризу довіри.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

Коли виживання стає виправданням моральних порушень

Однією з небезпечних тенденцій воєнного часу є поступове розширення меж того, що людина вважає допустимим.

У мирних умовах вона може засуджувати обман, привласнення чужого, приниження, маніпуляції чи зловживання владою. Але під тиском небезпеки іноді починає виправдовувати подібну поведінку, якщо вона нібито допомагає досягти потрібного результату.

Так виникає небезпечна логіка: якщо мета важлива, засоби не мають значення.

Проте саме тут проходить одна з найважливіших меж моральної відповідальності.

Захист країни, боротьба за свободу, прагнення справедливості не означають, що будь-які дії стають морально виправданими. Навпаки, чим складніші обставини, тим важливіше зберігати розуміння меж допустимого.

Наприклад, боротьба з корупцією не може здійснюватися шляхом поширення неперевірених звинувачень. Патріотизм не дає права принижувати людей за їхнє походження, мову чи соціальний статус. Суспільний гнів не повинен перетворюватися на виправдання самосуду. Захист національних інтересів не скасовує поваги до людської гідності.

Український філософ Анатолій Єрмоленко у статті «Актуальність універсалістської етики відповідальності в умовах війни та кризи ціннісно-нормативного порядку», опублікованій у журналі «Філософська думка» у 2025 році, розглядає війну як загрозу морально-етичному порядку суспільства. Автор наголошує на важливості етики відповідальності в умовах, коли звичні норми співіснування зазнають серйозних випробувань.

Ця думка має принципове значення: мораль не повинна зникати саме тоді, коли її дотримання стає найскладнішим.

Моральна травма: коли людина переживає конфлікт із власними переконаннями

Окремої уваги заслуговує поняття моральної травми.

У психологічному контексті моральна травма пов’язана з глибокими переживаннями, які можуть виникати після ситуацій, коли людина вчинила щось усупереч власним переконанням, стала свідком морально неприйнятних дій або не змогла запобігти тому, що сприймає як порушення важливих моральних принципів.

Це поняття особливо актуальне для людей, які мають безпосередній досвід війни, зокрема військовослужбовців, медиків, рятувальників, волонтерів та цивільних, які пережили окупацію або інші травматичні події.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

Моральна травма може супроводжуватися:

- почуттям провини та сорому;
- гнівом на себе або інших;
- втратою довіри до людей;
- відчуттям несправедливості;
- внутрішнім конфліктом між пережитим досвідом і власними переконаннями;
- труднощами у відновленні звичних стосунків.

Важливо не плутати моральну травму з окремим психіатричним діагнозом. Це психологічний конструкт, який описує певний тип переживань і може поєднуватися з посттравматичним стресовим розладом, депресією або іншими проблемами психічного здоров’я.

Не можна вимагати від людини швидко забути пережите чи переконувати її, що вона повинна була діяти інакше. Потрібні час, безпечне середовище, підтримка та, за необхідності, професійна психологічна допомога.

Моральна травма нагадує нам про важливу обставину: війна завдає шкоди не лише фізичному здоров’ю, а й внутрішньому світу людини, її довірі до себе, інших і самого життя.

Як моральна криза окремих людей впливає на суспільство?

Суспільство не є просто сукупністю окремих людей. Воно функціонує завдяки спільним правилам, довірі, відповідальності та усвідомленню взаємозалежності.

Коли моральні принципи слабшають на індивідуальному рівні, це поступово відображається на ширших суспільних процесах.

1. Руйнування довіри

Довіра — одна з основ соціального життя. Вона дозволяє людям співпрацювати, створювати громадські ініціативи, підтримувати державні інституції та розраховувати на виконання домовленостей.

Якщо люди постійно стикаються з обманом, корупцією, подвійними стандартами й безкарністю, вони починають сумніватися не лише в конкретних особах, а й у справедливості суспільного устрою загалом.

У результаті посилюється відчуження, зменшується готовність співпрацювати, зростає недовіра до державних і громадських інституцій.

2. Поширення подвійних стандартів

Одна з найнебезпечніших ознак моральної дезорієнтації — різні критерії оцінювання

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

однакових учинків.

Коли людина засуджує порушення правил іншими, але виправдовує аналогічні дії своїх знайомих або представників власної групи, вона фактично відмовляється від принципу справедливості.

Подвійні стандарти можуть проявлятися в політиці, бізнесі, професійних колективах, громадському житті та навіть у родинних стосунках.

З часом вони формують переконання, що чесність і дотримання правил є необов’язковими, якщо є можливість уникнути відповідальності.

3. Зростання суспільної агресії

Тривале напруження, накопичений гнів, почуття несправедливості й невизначеність створюють сприятливі умови для конфліктів.

Люди стають менш терпимими до чужих помилок, гостріше реагують на відмінності в поглядах, частіше переходять від обговорення проблем до особистих образ.

Особливо небезпечним є перенесення колективного гніву на окремих людей або соціальні групи. Замість аналізу причин проблем суспільство починає шукати винних серед тих, хто має інший досвід, інші можливості або іншу думку.

4. Послаблення громадянської відповідальності

Моральна дезорієнтація може сприяти поширенню позиції: «Мене це не стосується».

Люди поступово відмовляються від участі в житті громади, не цікавляться суспільними проблемами, не реагують на несправедливість і перекладають відповідальність на інших.

Проте демократичне суспільство не може розвиватися лише завдяки роботі державних органів. Воно потребує активної громадянської позиції, готовності контролювати владу, дотримуватися законів і брати участь у спільних справах.

5. Передавання моральних суперечностей наступним поколінням

Особливо важливо враховувати вплив воєнного досвіду на дітей та молодь.

Діти засвоюють моральні принципи не лише з підручників або повчань дорослих. Значною мірою вони переймають моделі поведінки, які спостерігають у родині, школі, громаді та інформаційному середовищі.

Якщо дорослі закликають до чесності, але самі виправдовують обман, говорять про повагу, але принижують інших, навчають справедливості, але демонструють подвійні стандарти, слова втрачають переконливість.

Війна не повинна ставати виправданням виховання покоління, яке сприйматиме агресію, нетерпимість і зневагу до людської гідності як норму.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

Навпаки, саме тепер особливо важливо формувати в молоді критичне мислення, громадянську відповідальність, повагу до прав людини, здатність розрізняти факти й маніпуляції та аргументовано відстоювати власну позицію.

Чи є моральна криза українського суспільства незворотною?

Ні. Але було б помилкою вважати, що сама перемога у війні автоматично відновить довіру, справедливість і моральну єдність.

Війна може об’єднати суспільство перед спільною загрозою, але після її завершення неминуче постануть складні питання: як забезпечити справедливість, як підтримати ветеранів, як інтегрувати людей із різним досвідом війни, як подолати суспільні розмежування, як відновити довіру до державних інституцій і як не допустити повторення старих помилок.

У 2024 році Інститут соціології НАН України видав колективну монографію «Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024», у якій розглянуто громадську думку, соціальні ресурси, суспільні розмежування, нерівності та функціонування інститутів. Сам факт необхідності системного дослідження цих процесів свідчить, наскільки багатовимірними є зміни, які переживає країна.

Водночас результати якісного дослідження Дениса Денисенка «Екзистенційний поворот та нова солідарність: трансформація ціннісних орієнтацій українців в умовах війни» звертають увагу на важливу суперечність: нова горизонтальна солідарність громадян може співіснувати з недовірою до державних інституцій.

Це означає, що суспільна єдність не є автоматичною чи незмінною. Її необхідно підтримувати, розвивати та закріплювати у справедливих правилах суспільного життя.

Моральне відновлення потребуватиме не лише особистих зусиль, а й системних змін: прозорості влади, невідворотності відповідальності за правопорушення, рівності перед законом, якісної освіти, підтримки постраждалих і розвитку культури суспільного діалогу.

Як зберегти власні моральні орієнтири у складні часи?

Ми не можемо повністю контролювати поведінку інших людей, політичні процеси чи зовнішні обставини. Проте кожен із нас має можливість впливати на власні рішення та щоденну поведінку.

Збереження моральних орієнтирів починається не з великих декларацій, а з конкретних учинків.

1. Не виправдовуйте власну неправоту складними обставинами.

Війна може пояснити певні емоційні реакції, але не робить автоматично прийнятними

history-teacher.com

обман, приниження, зловживання чи порушення прав інших людей.

2. Оцінюйте вчинки за однаковими критеріями.

Не повинно існувати окремих моральних правил для друзів, керівників, політиків, військових, волонтерів чи незнайомих людей. Повага до заслуг не означає відмови від критичного мислення.

3. Зберігайте здатність співпереживати.

Не потрібно брати на себе весь біль світу. Але важливо не дозволяти виснаженню перетворюватися на байдужість до людей, які потребують допомоги.

4. Не поширюйте неперевірену інформацію.

Інформаційна відповідальність є частиною сучасної моралі. Плітки, маніпуляції, неправдиві звинувачення та розпалювання ворожнечі здатні завдавати реальної шкоди.

5. Не підміняйте патріотизм нетерпимістю.

Любов до своєї країни передбачає повагу до її громадян, відповідальність за спільне майбутнє та прагнення зробити державу справедливішою. Вона не потребує приниження інших.

6. Навчіться визнавати помилки.

Моральна зрілість проявляється не в безпомилковості, а в готовності усвідомити наслідки власних рішень, вибачитися та виправити те, що можливо.

7. Не втрачайте здатності до діалогу.

Люди можуть по-різному переживати війну, мати різні життєві обставини й погляди. Це не означає, що кожна позиція однаково правильна, але конструктивний діалог дозволяє уникати перетворення суспільних суперечностей на особисту ворожнечу.

Родина, освіта і суспільство: де формується моральне майбутнє України?

Відновлення моральних орієнтирів не може бути завданням лише психологів, філософів, педагогів чи державних діячів. Це спільна відповідальність усього суспільства.

Особливе місце в цьому процесі належить родині. Саме тут дитина вперше знайомиться з поняттями справедливості, довіри, відповідальності, поваги та взаємодопомоги. Дорослі навчають не стільки словами, скільки власним прикладом.

Не менш важливою є роль освіти. Сучасна школа повинна не лише передавати знання, а й формувати здатність мислити самостійно, аналізувати моральні дилеми, розуміти права людини, поважати відмінності та відповідально діяти в суспільстві.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044

Особливо актуальними стають:

- розвиток критичного мислення та інформаційної грамотності;
- виховання поваги до людської гідності;
- формування культури ненасильницького спілкування;
- розуміння взаємозв’язку прав і відповідальності;
- розвиток громадянської активності;
- вивчення історії без маніпуляцій і спотворень;
- формування навичок розв’язання конфліктів.

Важливо, щоб моральне виховання не перетворювалося на нав’язування готових відповідей. Учні повинні вчитися аргументувати позицію, бачити наслідки рішень, розрізняти законність і моральність, розуміти, чому навіть суспільно схвалена дія не завжди є справедливою.

Саме така освіта допомагає формувати громадян, здатних не просто пристосовуватися до обставин, а свідомо впливати на розвиток країни.

Замість висновку: важливо не втратити себе, намагаючись зберегти країну

Війна змушує переосмислювати майже все: власне життя, стосунки, професійні цілі, матеріальні потреби, суспільні переконання та уявлення про майбутнє.

Ми стали краще розуміти ціну свободи, значення родини, силу взаємодопомоги та важливість незалежності. Водночас стали гостріше помічати несправедливість, безвідповідальність, корупцію та людську байдужість.

Можливо, саме в цьому полягає одна з найважливіших особливостей нашого часу: війна не лише перевіряє моральні переконання, а й змушує визначитися, які з них справді є нашими.

Легко говорити про чесність, коли вона нічого не коштує. Легко закликати до справедливості, коли вона не зачіпає особистих інтересів. Значно складніше залишатися чесним, коли обман здається вигіднішим, захищати справедливість, коли це викликає незручності, та зберігати людяність, коли навколо багато ненависті й болю.

Проте саме в таких обставинах моральні принципи набувають справжньої ваги.

Україні потрібна не лише відбудова міст, доріг, підприємств та інфраструктури. Їй потрібне відновлення суспільної довіри, поваги до людської гідності, відповідальності, справедливості й чесності. Без цих основ навіть найсучасніші будівлі не створять сильного суспільства.

Ми повинні пам’ятати: перемога у війні не завершує боротьбу за цінності. Вона лише відкриває можливість будувати країну, у якій ці цінності стануть не красивими

history-teacher.com

словами, а принципами повсякденного життя.

Моральність суспільства визначається не тим, наскільки голосно воно говорить про добро, а тим, як ставиться до людини, яка не може себе захистити; як поводиться з тими, хто має менше можливостей; чи здатне визнавати власні помилки; чи забезпечує справедливість не вибірково, а для всіх.

Ми не можемо дозволити війні забрати в нас не лише спокій, безпеку та звичне життя, а й здатність залишатися людьми.

Адже справжня сила суспільства полягає не тільки в тому, щоб вистояти перед зовнішньою загрозою, а й у тому, щоб після всіх випробувань зберегти моральні основи, заради яких варто жити, боротися та будувати майбутнє.

Використана література та джерела

1. **Інститут соціології НАН України.** Цінності українців під час війни. Результати всеукраїнського опитування, оприлюднені 11 листопада 2026 року. Ознайомитися з дослідженням.

2. **Єрмоленко А.** (2025). Актуальність універсалістської етики відповідальності в умовах війни та кризи ціннісно-нормативного порядку. *Філософська думка*, № 1, с. 66–81. DOI: 10.15407/fd2025.01.066. Читати наукову статтю.

3. **Денисенко Д.** Екзистенційний поворот та нова солідарність: трансформація ціннісних орієнтацій українців в умовах війни (за матеріалами якісного дослідження). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. DOI: 10.15421/172682. Переглянути наукову публікацію.

4. **Злобіна О. Г.** (2026). Зміни образу сучасного життя під час війни. Інститут соціології НАН України. Читати аналітичний матеріал.

5. **Дембіцький С., Головаха Є. та ін.** (ред.). (2024). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024*. Київ: Інститут соціології НАН України. Переглянути монографію та її зміст.

6. **Національна академія наук України.** (2026). Інститут соціології НАН України дослідив стійкість і повоєнні очікування українців. Ознайомитися з результатами дослідження.

7. **Павловська-Кравчук В. А.** (2026). Моральна травма як феномен воєнного досвіду. Харківський національний університет внутрішніх справ. Переглянути матеріал у репозитарії.

8. **Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.** Науковий журнал «Філософська думка». Матеріали з етики, моральної відповідальності та ціннісних трансформацій. Офіційний сайт журналу.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2044